

II.14

Etične vsebine v raziskovanju psihologije

Vita Poštuvan

Nuša Zadravec Šedivy

Tina Podlogar

Povzetek

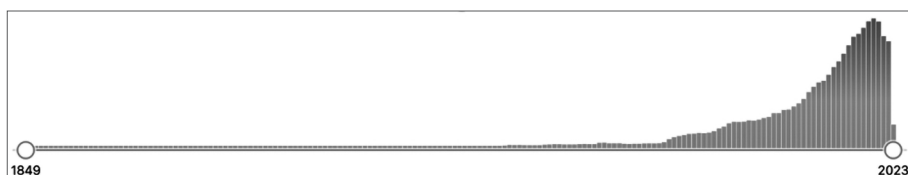
Iskanje novih spoznanj je dragoceno človeško prizadevanje. Ko se to opira na sistematično in empirično raziskovanje, predstavlja ključno sredstvo za napredek znanosti. Raziskovanje v psihologiji posega v vse veje stroke in obsega širok spekter raziskovalnih metod, ki se glede na problem ter področja med seboj razlikujejo. Kljub razlikam v načinih in metodah raziskovanja je raziskovanju v psihologiji skupna težnja po boljšem razumevanju sveta, v katerem živimo, dogodkov, ki jih doživljamo, predvsem pa človeka v vsem njegovem intrapsihičnem in medosebnem doživljanju ter delovanju. Znanje, pridobljeno s psihološkimi raziskavami, prinaša številne koristi in neprecenljiv vpogled v vzroke človeškega vedenja, čustvovanja in mišljenja ter v mnoge s tem povezane pojave in odnose med njimi. Etične dileme v psihološkem raziskovanju so številne in raznolike. Nanašajo se na odnos do udeležencev raziskav na eni strani ter na korektno izvajanje raziskovalnih postopkov za zagotovitev veljavnosti znanstvenih spoznanj na drugi. V praksi se na tem področju prepletajo vprašanja ustreznih načinov načrtovanja in izvedbe raziskav, vključno z zbiranjem in s hrambo podatkov

ter z zagotavljanjem nepristranskosti raziskovalnega procesa. Z uporabo sodobne tehnologije in raziskovalnih pristopov se odpirajo tudi nova vprašanja, o katerih je treba z namenom zagotavljanja etičnosti raziskovanja poglobljeno razmisliti.

Ključne besede: etika v raziskovanju, zanesljivost, veljavnost, informirano soglasje, komisije za presojo raziskovanja

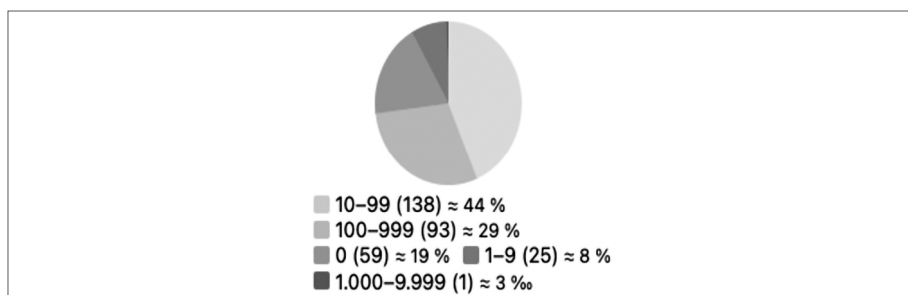
Uvod

Psihologija oz. teme, povezane z njo, danes predstavljajo velik delež znanstvenega udejstvovanja. V bazi PubMed (pubmed.com) sta bila leta 1849 registrirana le dva prispevka s področja psihologije, v letu 2022 jih je bilo kar 86.614 (slika 1). V znanstveni bazi SCOPUS (scopus.com, 2023) je bilo v začetku leta 2023 registriranih 1.554 znanstvenih revij s področja psihologije.

Slika 1: Število objav s področja psihologije v bazi PubMed po letih

Na podlagi slovenske baze SICRIS je pod področjem psihologija zavedenih 356 raziskovalcev, med katerimi jih je 316 aktivnih. To predstavlja približno 0,07 % vseh v sistem vpisanih raziskovalcev. Največji delež med temi (304) jih ima tudi status raziskovalca, večina (156) ima zaključen doktorat znanosti, večji delež je žensk (78 %). Število publikacij aktivnih raziskovalcev je prikazano na sliki 2.

Slika 2: Število publikacij aktivnih raziskovalcev v Sloveniji v bazi SICRIS

Razsežnost raziskovanja v psihologiji je skozi razvoj stroke naraščala. Pri raziskovanju v psihologiji je zelo pomembna raziskovalna metodologija, s čimer so tesno povezana tudi vprašanja, ki prispevajo k etičnosti raziskovalnega dela (Silverman, 2006). Kljub (očitnim) prednostim znanja, ki ga prinaša raziskovanje, lahko namreč proces izvajanja znanstvenih raziskav predstavlja resne etične pomisleke ali sproža dileme.

Pri raziskovanju, kjer so kot udeleženci praviloma vključeni ljudje, raziskovalec ne glede na tip raziskave vedno vstopa v odnos z raziskovanci (tj. tistimi, ki jih raziskuje). Pri tem lahko kljub dobrim nameram včasih spregleda interese udeležencev raziskave. Z neustreznimi pristopi lahko povzroči škodo udeležencem pa tudi raziskovalcem, znanosti in družbi. Etične kršitve, pomisleki in dileme namreč niso vezani zgolj na odnos raziskovalec – raziskovanec (mikroraven), temveč tudi na odnos raziskovalec – družba (makroraven), saj ima raziskovanje določene posledice tudi za družbo kot celoto (Malnar, 2010; 2011).

Etični standardi v raziskovanju

Zaskrbljenost glede etičnega ravnanja z udeleženci v raziskavah se je v veliki meri pojavila kot odziv na različne etično vprašljive raziskave, ki so jih izvajali tekom druge svetovne vojne v koncentracijskih taboriščih. Ob koncu vojne je bilo pred nürnberškim vojaškim sodiščem sojeno 23 nacističnim raziskovalcem, večinoma zdravnikom. Sodniki so takrat oblikovali deset osnovnih načel za raziskave s človeškimi udeleženci, ta načela pa so postala znana pod imenom Nürnberški kodeks (1947) (Miller, 2003; Tancig, 2009). Številna načela, določena v Nürnberškem kodeksu, še danes tvorijo temelj za etične prakse, ki se uporabljajo v raziskovanju, vključno z informiranim soglasjem udeležencev, izogibanjem nepotrebnemu trpljenju ali poškodbam, omejitvami stopnje dovoljenega tveganja in možnostjo, da udeleženec odstopi od sodelovanja v raziskavi (Miller, 2003).

Po Nürnberškemu kodeksu so se oblikovali še drugi dokumenti s področja etike v raziskovanju. Helsinška deklaracija (World Medical Assembly, 1964) spodbuja znanstveno raziskovanje, ki ga izvajajo usposobljeni strokovnjaki, ter poudarja pomen neodvisnih komisij, ki bdijo nad raziskavami. Belmontsko poročilo (National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research, 1979) kot osnovna vodila navaja tri osrednja načela, in sicer spoštovanje, dobrobit udeležencev ter pravičnost. Mednarodna etična načela za biomedicinske

raziskave, ki vključujejo človeške subjekte (Council for International Organizations of Medical Science, 1982), poudarjajo pomen upoštevanja načel in problematiko ranljivih skupin. Deklaracija EUREC za ustanovitev Evropske mreže komisij za etiko v raziskovanju (European Network of Research Ethics Committees, 2005) poudarja pomen dobre izmenjave znanja. Projekt RESPECT si prizadeva za nabor etičnih in poklicnih navodil socio-ekonomskega raziskovanja v Evropi (Tancig, 2009).

V pomoč pri izvajanju raziskav obstajajo smernice za različne tipe raziskav, ki usmerjajo proces in diseminacijo spoznanj. Večina teh je nastala z željo po transparentnosti raziskovalnega procesa, višanju kvalitete študij in njihove etične ustreznosti. Nekaj takšnih je zbranih na spletni strani mednarodne iniciative EQUATOR Network (b. l.):

- randomizirane kontrolne študije: CONSORT (Consolidated Standards of Reporting Trials),
- observacijske študije: STROBE (The Strengthening the Reporting of Observational Studies in Epidemiology Statement),
- sistematični pregledni članki: PRISMA (The Preferred Reporting Items for Systematic reviews and Meta-Analyses),
- protokoli raziskav: SPIRIT (Standard Protocol Items: Recommendations for Interventional Trials),
- diagnostično-prognostične študije: STARD (Standards for Reporting Diagnostic accuracy studies), TRIPOD (Transparent Reporting of a Multivariable Prediction Model for Individual Prognosis or Diagnosis),
- študije primerov: CARE (Consensus-based Clinical Case Reporting Guideline Development)
- kvalitativno raziskavanje: COREQ (Consolidated Criteria for Reporting Qualitative Research Checklist) in SRQR (Standards for Reporting Qualitative Research),
- metoda utemeljene teorije: GUREGT (Guideline for Reporting and Evaluating Grounded Theory Research Studies) (Berthelsen idr., 2018).

Etični standardi v raziskovanju v psihologiji

Etični vidiki izvajanja raziskav zahtevajo premisleke različnih vidikov, pri čemer je ključen odgovor, ali potencialne koristi raziskave izravnavajo morebitno škodo za udeležence (Lindsay in Clarkson, 1999). Raziskovanje v

psihologiji namreč pogosto zajema zbiranje podatkov z vključevanjem ljudi. Sledenje etičnim načelom omogoča zaščito pravic udeležencev, zagotavljanje veljavnosti raziskave ter ohranjanje znanstvene ali akademske integritete. Zgodnje raziskave znotraj področja psihologije so bile večinoma neregulirane, z malo smernicami ali standardi za zaščito udeležencev (Gauthier idr., 2010). Z razvojem psihologije kot vede in strokovnega področja v poznem 19. ter zgodnjem 20. stoletju se je pojavila potreba po etičnih kodeksih. Z namenom vzpostavitve standardov za izvajanje psiholoških raziskav in prakse je Ameriško psihološko združenje (American Psychological Association – APA) začelo razvijati etični kodeks. Prvi etični kodeks, ki ga je razvilo APA, je bil objavljen leta 1953 in je vseboval smernice za etično izvajanje psiholoških raziskav, vključno z informiranim soglasjem in z zaščito človekovih pravic.

V slovenskem prostoru obstajajo različni etični kodeksi in drugi relevantni dokumenti iz različnih strok, ki posegajo tudi na področje raziskovalnega dela. V *Kodeksu poklicne etike psihologov* (v nadaljevanju tudi *Kodeks*) (Društvo psihologov Slovenije, 2019) so nekateri členi splošni in se navezujejo na prav vsa področja dela. Npr., člen 1.1. pravi, da *psiholog spoštuje vse ljudi, s katerimi prihaja v poklicni odnos, oz. spoštuje dostojanstvo, osebnost, znanje, spoznanja, izkušnje in stroke vseh oseb, s katerimi prihaja v stik*. V uvodu v člene o spoštovanju človekovih pravic je dodano tudi, da se *spoštovanje človekovih pravic v psihološki obravnavi, pri varovanju sredstev za psihološko ocenjevanje ter pri izvajanju raziskav uveljavlja tako, da se obravnavancem zagotavlja dostojanstvo, spoštovanje, enakovrednost, enakopravnost, seznanjenost, zasebnost, zaupnost, strokovnost obravnave ter svobodno odločanje in možnost izbora, kar velja smiselno tudi za raziskave in delo z živalmi*. Še posebej je raziskovalni vidik izpostavljen tudi pri načelih integritete, kjer je v členu 4.2. rečeno, da se *mora psiholog pri svojem delu zavedati svojih osebnih in poklicnih omejitev ter omejitev svojega delovnega mesta, raziskave ali vloge v psihološki obravnavi*. V ostalih delih se člene iz *Kodeksa* smiselno uporablja za namene raziskovalnega dela.

Poleg tega kodeksa morajo raziskovalci poznati še specifične kodekse ali dokumente, ki se navezujejo na njihova specifična področja raziskovanja (npr. interna pravila, posebnosti glede na vsebine dela, udeležence raziskav).

V Sloveniji imamo različne neodvisne komisije, ki so zadolžene za pregled raziskovalnih protokolov. Na državni ravni sta za psihologe relevantni vsaj dve komisiji, in sicer Komisija Republike Slovenije za

medicinsko etiko in Etična komisija za poskuse na živalih. Komisija Republike Slovenije za medicinsko etiko je posvetovalno telo ministra za zdravje, ki obravnava vprašanja s področja medicinske etike in deontologije ter daje soglasja, mnenja in pojasnila o posamičnih vprašanjih s tega področja. Pristojna je izključno za opredelitve o etičnih vprašanjih, ki so pomembna za poenotenje etičnih praks na ravni države (Ministrstvo za zdravje, b. l.). Etična komisija za poskuse na živalih je pristojni organ, ki na podlagi 22. člena Pravilnika o pogojih za izvajanje poskusov na živalih ocenjuje projekt oz. raziskavo, v katero bi želeli vključiti živali. Etična komisija mora preveriti utemeljenost projekta z znanstvenega ali izobraževalnega vidika, upravičenost uporabe živali z nameni projekta in ali projekt omogoča humano in okolju prizanesljivo izvajanje poskusov (Uprava Republike Slovenije za varno hrano, veterinarstvo in varstvo rastlin, 2023). Na nekaterih specifičnih področjih dela se vloge za raziskovalne projekte presojuje centralno (npr. področje kazenskih sankcij, policije), vendar gre navadno bolj za strokovno presojo (ki včasih lahko vključuje tudi etične vidike).

Za raziskovalne projekte znotraj visokošolskih zavodov (z oddelki za psihologijo) so zadolžene različne komisije, npr. Komisija za etiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Komisija za etičnost raziskovanja na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, Komisija Univerze na Primorskem za etiko v raziskavah, ki vključujejo delo z ljudmi, Etična komisija fakultete za psihoterapijo, psihologijo in pravo zasebne Univerze Sigmunda Freuda Dunaj. Iz poglavij pričujoče monografije o posameznih študijskih programih psihologije lahko bralec razbere, kako imajo študijski programi pri nas premišljeno presojanje raziskav s strani etičnih komisij. Raziskovalci in študenti se lahko obračajo še na interne etične komisije (ki jih ima večina zdravstvenih ustanov), ki so zadolžene za specifične organizacije. Pri delovanju etičnih komisij so pomembni preglednost postopkov, odzivnost in poznavanje področja dela. V primeru rigidne interpretacije etičnih načel bi namreč lahko njihovo delovanje namesto zaščite udeležencev postalo mehanizem omejevanja družboslovnega raziskovanja (Malnar, 2010). Hkrati je pri internih komisijah potrebne še več etične zavesti, saj so take komisije pri presojanju projektov in raziskav kolegov (ali študentov) nevede pristrane. Tudi majhen slovenski prostor je glede tega lahko problematičnejši, saj se v relativno majhni znanstveni skupnosti ljudje relativno dobro poznajo med seboj.

Etični vidiki načrtovanja raziskave, zbiranja podatkov ter poročanja o rezultatih v znanstveno-raziskovalne namene

Pope in Valerie A. Vetter sta že pred desetletji (1992) ugotavljala, da se psihologi, ki delajo na področju raziskovanja, soočajo z več etičnimi dilemami. Med najpogostejšimi sta omenjala pritiske ali težnje po napačnem navajanju raziskovalnih postopkov oz. ugotovitev, slabo ravnanje z živalmi, zatiranje novih raziskav s strani uveljavljenih raziskovalcev, težave pri izvajanju raziskav za velike organizacije, v katerih imajo številni zaposleni vpliv na potek raziskave. Leta 2015 objavljena raziskava (Open Science Collaboration, 2015) je dvignila veliko prahu med raziskovalci, saj je pokazala, da le manjši delež ponovljenih klasičnih psiholoških raziskav dosega rezultate, primerljive z originalnimi, čeprav so bili uporabljeni enaki materiali in raziskovalni načrti. Čeprav je nabor etičnih vprašanj danes še širši, ostaja korektno naslavljanje osnovnih dilem glede izvedbe raziskave ključnega pomena za zagotavljanje tako etičnega odnosa do udeležencev kot tudi veljavnosti znanstvenih spoznanj.

Načrtovanje in premislek o etičnih vidikih raziskave

Pri načrtovanju raziskave je ključnega pomena, da raziskovalec dobro premisli koncepte, ki jih preučuje. Ob namenu in ciljih raziskave razmišlja dalje, kakšen naj bo raziskovalni načrt in katere etične vidike oz. etično občutljive vsebine bo raziskava naslavljala. Prepoznava etičnih vidikov raziskave že v procesu načrtovanja omogoča, da vnaprej pripravimo protokole, s katerimi se bomo posameznim tveganjem izognili ali jih ustrezno naslovili in s tem minimizirali morebitne negativne posledice za udeležence oz. slednje čim manj obremenili.

Primer 1

Študentka podiplomskega študija psihologije želi preučevati uspešnost preventivnega programa za odkrivanje raka. Zagnano pripravi načrt raziskave, ki bi vključeval predvsem kvantitativne raziskovalne metode. Ob konzultacijah z mentorico ugotovi, da naslavlja zelo ranljivo skupino in ne le občutljivo temo, temveč tudi zdravstvene osebne podatke. Študentka je v dvomih, kako pripraviti protokole ukrepanja, npr. če bi koga preko apliciranja vprašalnikov prepoznala kot zelo v stiskah, še posebej,

ker mora zaradi zagotavljanja anonimnosti zbirati res minimalno število demografskih podatkov, da ne bi prišlo do prepoznave ljudi in njihovih občutljivih zdravstvenih osebnih podatkov.

Študentka ni v lahki situaciji. Namen raziskave je strokovno utemeljen, saj manjkajo kvalitetne informacije o učinkovitosti preventivnega programa. Vendar je neraziskanost področja verjetno tudi posledica zagat, na katere je študentka sedaj naletela. Študentka lahko pridobi še dodatne podatke iz drugih primerljivih raziskav v tujini, še posebej pa s strani slovenskih strokovnjakov o tem, da je njena raziskava ne le utemeljena, temveč tudi potrebna (tako za stroko kot dobrobit splošne javnosti). S tem okrepi pomen koristi raziskave. Hkrati čim širše opiše tveganja raziskave, kot npr.: udeleženci bodo lahko prepoznali lastne strahove (ob programu), znižala se jim bosta samozavest in občutek učinkovitosti, identifikacija udeležencev ne sme biti možna.

Nato se lahko študentka smiselno opira na nekatere člene *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019). Najprej na člen 1.3.1., ki pravi, da je *pred psihološko obravnavo psiholog dolžan na primeren način seznaniti obravnavanca s potrebnimi strokovnimi postopki, aktivnostmi, etičnimi dilemami, s poklicnim odnosom, z načinom varovanja osebnih podatkov, z varovanjem psihološkega poročila in z morebitnimi posledicami obravnavave ter se prepričati, da je obravnavanec informacije in pojasnila razumel*. Udeležencem lahko torej zelo natančno pojasni, kako bi lahko raziskava vplivala nanje, hkrati pa glede na uvod v *Kodeks – Psihologi posredno in neposredno prispevajo h kakovosti vsakdanjega življenja družbe, v kateri živijo in delujejo*. Njihovo delo prispeva k razvoju psihološke stroke ter družbenemu in gospodarskemu razvoju in k obćemu dobru. – pojasni tudi koristi njihovega sodelovanja. Pri tehtanju posameznikovega sodelovanja glede na tveganja in koristi študentka ne sme manipulirati ter mora poskrbeti za skladnost s členom 1.2.: *Psiholog pri svojem delu spoštuje in ščiti pravice obravnavanca do zasebnosti, samoodločanja in avtonomije*. V podporo udeležencem, ki bi lahko občutili večjo stisko ali nelagodje tekom raziskave, študentka oblikuje več varovalnih mehanizmov: odstop od raziskave brez nuje pojasnjevanja,

preprost način vstopanja v stik z raziskovalno ekipo (v primeru želje po pogovoru, pojasnilih, razbremenitvah) in navedeni relevantni, ažurni ter dostopni viri podpore, kamor se lahko udeleženec obrne, če je stiska prevelika. Podrobno tudi razdela, v kakšnem času se mora raziskovalna ekipa odzvati na sporočila udeležencev (npr. če sporočilo o stiski prejme na dela proste dneve).

Zbiranje podatkov

Pri rekrutaciji udeležencev lahko pride do številnih etično občutljivih situacij (Rosenthal, 1994). Pri opisovanju ciljev raziskave potencialnim udeležencem lahko raziskovalec (nevede) pretirava, kaj bo raziskava dosegla. S tem je povezana presoja o tem, ali ima raziskava dovolj veliko vrednost, da upraviči čas, ki ga bo udeleženec namenil sodelovanju v njej.

Pridobivanje udeležencev je pomembno načrtovati tako, da je vzorec reprezentativen za populacijo, na katero lahko posplošimo izsledke raziskave. Pridobivanje udeležencev naj bo torej čim bolj vključujoče in reprezentativno za širšo populacijo. Obenem pa morajo raziskovalci pozornost nameniti tudi izločanju tistih udeležencev, ki bi jim raziskava lahko potencialno škodovala. Zato je pomembno, da raziskovalni protokoli vsebujejo opis postopka presejanja in merila, ki jih bodo raziskovalci uporabili za vključitev ali izključitev oseb iz raziskave (Miller, 2003).

Upravičenost empirične raziskave

Glede na potencialna tveganja ob obremenjevanju udeležencev je eno ključnih etičnih vprašanj v procesu načrtovanja raziskave nezadostna izraba obstoječih podatkov, pri čemer so pogosto premalo izrabljene tudi možnosti sekundarne analize podatkov raziskav, ki so bile že izvedene. V procesu načrtovanja raziskave je tako v prvem koraku pomembno presoditi, ali je treba udeležence obremeniti z zbiranjem podatkov ali so nam ustrezni podatki že na voljo drugje: v družboslovnih arhivih ali na drugih javno dostopnih mestih (Malnar, 2010). Ena od takih javno dostopnih baz je baza podatkov SHARE¹, pri kateri gre za mednarodni panelni nabor podatkov več kot 140.000 posameznikov iz 20 evropskih držav in Izraela, ki vključuje podatke o zdravju, socialno-ekonomskem statusu ter socialnih in družinskih omrežjih. Prav tako med zadostnimi razlogi za izvoja-

1 Dostopno na naslovu: <https://share-eric.eu/>.

nje raziskave ni to, da v »našem prostoru take raziskave ne obstajajo«. Tak razlog je smiseln, če obstajajo kulturne, družbene ali druge značilnosti, zaradi katerih predvidevamo nujnost take raziskave in drugačne rezultate. Replikacije raziskav ali njihovo prenašanje v druga okolja je bolje nadomestiti z ažurnimi metaanalizami. Če glede raziskovalnega problema s takšno sintezo podatkov dobimo relativno enoznačne metaanalitične rezultate, preprečimo dodatno obremenjevanje udeležencev in lahko raziskovalne vire usmerimo v še neraziskana področja.

Šele v kolikor po pregledu obstoječih podatkov presodimo, da ustrezni podatki niso na voljo, je smiselno v raziskavo vključiti zbiranje empiričnih podatkov. Pri tem mora načrt rekrutacije udeležencev temeljiti na načelih avtonomije, spoštovanja oseb in dobronamernosti, ki zahteva, da raziskovalci minimizirajo možno škodo za udeležence, hkrati pa maksimizirajo koristi raziskave (Scott-Jones, 2000).

Koristi in tveganja

Eno izmed osnovnih etičnih vodil raziskovanja v psihologiji je, da raziskovalec pred izvedbo raziskave natančno razmisli o koristih in morebitnih neugodnih posledicah za udeležence. Tveganje za povzročeno škodo ali neugodje mora biti minimalno, treba je zagotoviti načine preprečevanja oz. zmanjševanja negativnih posledic za udeležence. Sodelovanje v raziskavi za udeležence predstavlja na nek način vdor v zasebnost (Malnar, 2010). Glede na tematiko raziskave lahko to predstavlja dejavnik tveganja za povzročanje škode, saj raziskovanje občutljive tematike odpira boleče vsebine. Primer tega ni le npr. izvedba intervjuja, v katerem se odprejo spomini na travmatične dogodke, temveč tudi izpraševanje o vsakdanjih praksah (npr. o tem, koliko sladkarij je nekdo pojedel v dnevu).

Sodelovanje v raziskavi je pogosto povod za introspekcijo, ki je v običajnem življenju sicer ne bi bilo. Izpostavljenost udeleženca takšni situaciji ima lahko po eni strani škodljive posledice (npr., v primeru zaužitih sladkarij se poslabša samopodoba osebe). Po drugi strani lahko predstavlja priložnost za poglobljen pogovor s strokovnjakom ali pozitivno spremembo navad, kar pa lahko prepoznamo kot korist, pridobljeno s sodelovanjem v raziskavi. Asleigh E. Butler idr. (2018) so raziskovali izkušnje staršev, ki so jim zaradi različnih razlogov umrli otroci in so sodelovali v raziskavi v zvezi s tem. Za udeležence je bilo sodelovanje v raziskavi čustveno naporno, a je bila njihova splošna izkušnja pozitivna. Vendar lahko majhen del udeležencev (Taylor idr., 2010) doživi tudi negativne

izkušnje, zaradi katerih morda potrebujejo tudi strokovno pomoč (Whitlock idr., 2013).

Pomembno je, da se izvajalci raziskave na tveganja ustrezno pripravijo, kar pomeni, da razmislijo o ustreznem načinu komuniciranja ter se pripravijo na uravnavanje izraženih čustev (Briller idr., 2007–2008) oz. pripravijo ustrezne protokole za ocenjevanje in upravljanje s tveganji (Blades idr., 2018).

Avtonomnost in informirano soglasje

Raziskovalec mora upoštevati možnost potencialnih tveganj in koristi, ob tem ko spoštuje avtonomnost udeležencev in priskrbi informirano oz. obveščeno soglasje (Blades idr., 2018). Praksa pridobivanja obveščenega soglasja za sodelovanje v raziskavi je pomemben način ščitenja udeležencev pred morebitnimi negativnimi posledicami.

Posameznik mora biti pred privolitvijo obveščen o relevantnih vidikih zbiranja, hrambe, upravljanja in obdelovanja podatkov. Privolitvi je treba nameniti dodatno pozornost, kadar se zbrani podatki uporabljajo za namen, ki ni enak prvotnemu namenu zbiranja podatkov, npr. če bi želeli podatke, zbrane v situaciji klinične obravnave posameznika s težavami v duševnem zdravju, naknadno uporabiti v raziskovalne namene (Brulc, 2020). V skladu z Zakonom o varstvu osebnih podatkov (2022) je osebne podatke brez privolitve dopustno uporabljati v znanstveno-raziskovalni namen zgolj v dveh primerih: (i) samostojna izvedba interne raziskave; (ii) anonimizacija podatkov pred posredovanjem zunanjemu izvajalcu raziskave (Brulc, 2020). Osebni podatki se lahko ne glede na prvotni namen zbiranja »nadalje obdelujejo za zgodovinsko, statistično in znanstveno-raziskovalne namene«, pri čemer se šteje, »da namen obdelave osebnih podatkov za raziskovanje ni v nasprotju z namenom njihovega zbiranja« (Zakon o varstvu osebnih podatkov, 2022, 1. in 2. odst. 68. čl.); v primeru uporabe podatkov o umrli osebi pa se lahko podatke posreduje za uporabo v zgodovinsko, statistično ali znanstveno-raziskovalne namene, »če je privolitev pred smrtjo dal posameznik sam ali če je za tako obdelavo v času po smrti posameznika dana pisna privolitev naslednjih oseb v izključujočem vrstnem redu: zakonec ali zunajzakonski partner, otroci ali starši umrlega posameznika« (4. in 5. odst. 9. čl.).

V nekaterih okoliščinah lahko pride do situacijskega pritiska, ki pomeni, da potencialni udeleženci kljub formalno ponujeni možnosti izbire sodelovanje doživljajo kot obvezo in ne avtonomno izbiro. Temu je treba

nameniti posebno pozornost v raziskavah z ranljivimi posamezniki oz. skupinami, ki bi lahko privolitev podali v večji meri zaradi podredljivosti kot zaradi svoje dejanske racionalne presoje oz. želje po sodelovanju. Situacijski pritisk je lahko prisoten tudi v raziskavah, v katerih je raziskovalec v nekem odnosu s potencialnimi udeleženci (npr. profesor – študent, terapevt – klient) ali pa je raziskava odobrena s strani nadrejene osebe (Malnar, 2010).

Primer 2

Raziskovalka izvaja raziskavo na temo osamljenosti in duševnega zdravja starejših odraslih, v katero želi vključiti stanovalce v domovih starejših občanov. Gre za ranljivo populacijo, predvsem z vidika težav v duševnem zdravju, vezanih na področje osamljenosti.

Ker raziskovalka v fazi nabora udeležencev nima neposrednega dostopa do stanovalcev v domovih starejših občanov, pri zbiranju udeležencev sodeluje z zaposlenimi v domovih starejših občanov, ki informacije o raziskavi posredujejo zainteresiranim posameznikom ter zberejo prijave. Na podlagi zbranih prijav se raziskovalka z zaposlenimi v domovih starejših občanov dogovori za izvedbo raziskave na lokaciji.

V omenjenem primeru je nujen pomislek s strani raziskovalke, da je z ozirom na vključenost tretje osebe v fazo nabora udeležencev pri naboru morda prišlo do situacijskega pritiska. Pred izvedbo raziskave je zato nujno, da so udeleženci seznanjeni, da je njihova prijava k sodelovanju neobvezujoča in da se pri prijavljenih udeležencih preveri, ali je šlo pri prijavi za njihovo avtonomno izbiro. Raziskovalka zato, ko pristopi do udeležencev, s svojim odnosom, odprtostjo in nepresojanjem zagotavlja ter preverja vse dimenzije etičnosti sodelovanja.

Hkrati je pomembno, da se neposredno pred izvedbo raziskave prijavljenim udeležencem še enkrat predstavi vse ključne informacije o raziskavi, ki so v pisni obliki navedene tudi v obveščnem soglasju, ter se nameni dovolj časa za morebitna dodatna vprašanja. Obveščeno soglasje posamezniki nato podpišejo

neposredno pred izvedbo raziskave. V kolikor se pred ali tekom izvajanja raziskave izkaže, da odločitev za sodelovanje v raziskavi pri posameznem udeležencu ni bila avtonomna, je nujno, da se udeleženca izloči iz raziskave kot tudi morebitne do tedaj zbrane podatke. Enako bi se postopalo v primeru, če bi se udeleženec tekom raziskave premislil, torej bi želel svoje sodelovanje prekiniti.

Obenem se raziskovalka zaveda, da bodo osamljeni posamezniki verjetno redkeje samoiniciativno izkazali zanimanje za sodelovanje v dodatnih aktivnostih. Zato je na eni strani potreben premislek, kako identificirati take posameznike, in na drugi umestitev pridobljenih rezultatov. Namreč, če bodo rezultati odražali le mnenja neosamljenih posameznikov o tem, zakaj so osamljeni ljudje osamljeni, pravzaprav nismo dosegli namena raziskave.

V opisanem primeru za zagotavljanje etičnosti delovanja so raziskovalki v pomoč zlasti naslednji členi *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019): 1.2.: *Psiholog pri svojem delu spoštuje in ščiti pravice obravnavanca do zasebnosti, samoodločanja in avtonomije*; 1.3.: *Psiholog pri svojem delu v največji možni meri zagotavlja obravnavancu odločanje o njem samemu, vključno z odločitvijo o vzpostavitvi in o zaključku psihološke obravnave*; ter 1.4.: *Psiholog sme v obravnavi uporabljati samo tiste postopke in takšne aktivnosti, s katerimi je seznanil obravnavanca in je ta izjavil, da jih sprejema in z njimi soglaša*.

Obveščeno soglasje predpostavlja natančno vnaprejšnje podajanje informacij o raziskavi udeležencu. Pri tem je lahko raziskovalec, zlasti v primeru kvalitativnega raziskovanja, do neke mere omejen z odprtostjo raziskovalnega modela, ki predpostavlja nadgrajevanje vsebin skozi pridobivanje podatkov. Zato etično korektno razumevanje obveščenega soglasja ne predstavlja zgolj pridobivanja formalno izraženega soglasja za sodelovanje v raziskavi s podpisom obrazca, temveč tudi dosledno omogočanje odstopa od sodelovanja v raziskavi na kateri koli točki v procesu brez negativnih posledic za udeleženca, torej senzibilno kontinuirano preverjanje oz. zagotavljanje procesnega soglasja.

V kolikor informirano soglasje zajema pravniško izrazoslovje in dolga besedila, se pojavi vprašanje, ali slednje resnično služi zaščiti sodelujočih ali pa gre v večji meri za samozaščito institucije. Da bo informirano soglasje resnično namenjeno zaščiti udeležencev, morajo biti vsebine zapisane na način, ki bo razumljiv potencialnim udeležencem. Obenem lahko zelo podrobno opisani protokoli (npr. glede shranjevanja podatkov) privedejo do pretirane senzibilizacije, pri čemer se ustvari vtis, da so tveganja, povezana s sodelovanjem v raziskavi, višja, kot so morda v resnici (Malnar, 2010). Navsezadnje pa se je treba zavedati, da tudi soglasje za sodelovanje v raziskavi ne predstavlja nujno zadostnega pogoja za dejansko zagotovitev etičnosti raziskave (Eberlen idr., 2019).

Nagrade za sodelovanje

Številne raziskave uporabljajo denarno ali drugo materialno spodbudo za privabljanje udeležencev. To je do neke mere upravičeno, saj se s tem lahko zagotovi ustrezno nadomestilo za čas, ki ga ti porabijo za sodelovanje v raziskavi (Scott-Jones, 2000). Vendar je hkrati pomembno, da raziskovalci ne izkoriščajo potencialnih udeležencev s ponudbo spodbud, ki jih je težko zavrniti. Veliko psiholoških raziskav se izvaja s študenti, kar vzbuja etične pomisleke v zvezi z njihovo svobodno voljo. Če je s sodelovanjem povezano ocenjevanje študentov, je to lahko sporno (Higbee idr., 1982). Etična praksa zato zahteva, da se študentom ponudi razumna alternativa sodelovanju v raziskavi, študenti pa ponujenih alternativ ne smejo razumeti kot kaznovalnih ali zahtevnejših od sodelovanja v raziskavah.

Anonimnost, zasebnost in zaupnost

Anonimnost v raziskovanju pomeni, da nihče (vključno z raziskovalcem) ne more osebno identificirati udeležencev raziskave in se osebni podatki, po katerih bi lahko udeležence identificirali, ne zbirajo. Zasebnost na drugi strani predstavlja pravico udeležencev raziskave do nerazkritja osebnih podatkov ali informacij brez njihove privolitve. Spoštovanje zasebnosti udeležencev je za psihologa temeljnega pomena. Enako velja za zaupnost, ki predstavlja obvezo psihologa k molčečnosti, zavezo, da zasebnih in osebnih podatkov udeležencev ne bo posredoval drugim osebam brez privolitve. Gre za moralno in pravno dolžnost psihologa, pri čemer pa obstajajo izjemne situacije, ko je kršitev zaupnosti nujna (European Federation of Psychologists' Associations, 2015; 2023).

Udeleženec ima pravico odločiti, katere informacije bodo razkrite, komu, v kakšnih okoliščinah in kdaj (Singleton idr., 1988). Ker pa pri tem obstajajo izjeme, morajo biti udeleženci obveščeni o zahtevah obveznega razkrivanja informacij, npr. v primeru nezakonitih dejavnosti. Etični kodeks APA iz leta 1992 dovoljuje kršitev zaupnosti za zaščito tretjih oseb, podobno pa tudi naš aktualni *Kodeks poklicne etike psihologov*. Pri tem se raziskovalci, ki niso usposobljeni za klinično diagnostiko, pri interpretaciji verjetnosti škode zaradi izjav udeležencev raziskave lahko znajdejo v težkem položaju (Miller, 2003).

Zagotavljanje zasebnosti in anonimnosti lahko predstavlja poseben izziv v kvalitativnem raziskovanju zaradi majhnih vzorcev ter podrobnih biografskih podatkov (Thompson in Russo, 2012). Udeleženci morda živijo v majhnih skupnostih, izkazujejo izstopajoče lastnosti ali pa je raziskava vezana na specifične okoliščine. Zato je treba vse podatke, na podlagi katerih bi bilo potencialno mogoče prepoznati posameznika, zakriti oz. o njih ne poročati. Z vidika zaščite anonimnosti udeležencev je tovrstna praksa nujna, obenem pa predstavlja raziskovalno težavo, saj raziskovalec vseeno ne sme izbrisati za raziskavo relevantnih podatkov. Raziskovalec mora zato tekom celotnega procesa analiziranja oz. poročanja o izsledkih raziskave vzdrževati ustrezno razmerje med natančnostjo pri navajanju rezultatov (z namenom zagotavljanja nepristranskosti raziskave kot tudi razumevanja izsledkov) in zakrivanjem podatkov, na podlagi katerih bi lahko bralci prepoznali identiteto oseb. Pri tem je ključnega pomena ozaveščena presoja o tem, kateri podatki bi glede na situacijo lahko bili takšni. Posebno pozornost je treba nameniti vprašanju zagotavljanja zasebnosti tudi v primeru zbiranja podatkov s pomočjo intervjuvanja parov ali skupin (npr. izvedba fokusne skupine, pri čemer bi lahko bili posamezniki zadržani do sodelovanja, ker ne bi želeli deliti različnih osebnih informacij pred skupino) ter v primeru izvedbe raziskave preko spleta (npr. z vidika tehnične zanesljivosti opreme, internetne povezave, vpogleda v okoliščine udeleženca tekom sodelovanja v raziskavi) ali s podatki, zbranimi preko družbenih omrežij (Taquette in Borges da Matta Souza, 2022).

Primer 3

Raziskovalka preučuje doživljanje psihologov pri delu s klienti, ki doživljajo kronične bolečine. Njena raziskava temelji na kvalitativni metodologiji, podatke pa zbira s pomočjo individualnih,

polstrukturiranih intervjujev. Udeleženci opisujejo svoje doživljanje pri delu s posameznimi klienti, pri čemer je za razumevanje konteksta nujno, da raziskovalki predstavijo nekatere okoliščine strokovnega dela s klientom oz. določene klientove značilnosti. Pri tem ščitijo zasebnost klientov na ta način, da ne izdajo njihovih osebnih podatkov kot tudi ne kakršnih koli podatkov, ki niso nujni za pojasnitev konteksta njihovega lastnega doživljanja, ali bi lahko prispevali k prepoznavi klienta. Raziskovalka poudari, da značilnosti klientov niso predmet preučevanja, vendar pa bo pri analizi podatkov in poročanju o rezultatih raziskave kot zaupne obravnavala vse morebitne specifične značilnosti (npr. določen vir klientovih kroničnih bolečin), ki bi jih lahko udeleženci omenili z namenom razlage okoliščin, ki so bile vezane na njihovo doživljanje.

Kljub previdnosti namreč ob poglobljenem raziskovanju opisane tematike ne moremo popolnoma izključiti možnosti, da bi lahko ob sočasnem poznavanju določenih specifičnih informacij prišlo do prepoznave s strani bralcev, v kolikor bi te podatke raziskovalka navedla v znanstvenem delu. Poročanje o kvalitativni raziskavi namreč poleg avtorjeve interpretacije vključuje tudi krajše ali daljše citate, ki služijo kot primeri pri opisovanju rezultatov. Zato raziskovalka ne le skrbno razmisli, katere podatke o udeležencih raziskave bo predstavila, temveč tudi nameni posebno pozornost vsakemu izmed citatov, ki jih bo uporabila v članku. V kolikor bi povedano vključevalo npr. informacijo o specifičnem slovenskem kraju, bi ime kraja nadomestila s splošnim opisom (npr. »v srednje velikem kraju«). V kolikor bi neka izjava vključevala specifično informacijo, ki je raziskovalka ne bi mogla ustrezno nadomestiti s splošnim opisom, te izjave ne bi uporabila, temveč bi za ilustracijo posamezne teme uporabila drug citat.

V opisani situaciji za zagotavljanje etičnosti delovanja skrbi jo tako raziskovalka kot tudi udeleženci. Pri tem so jim v pomoč zlasti naslednji členi *Kodeksa* (Društvo psihologov Slovenije, 2019): 1.10.: *Psiholog pri svojem delu s posameznikom, skupino ali organizacijo vzpostavi zaupni odnos in v tem odnosu strogo spoštuje načelo poklicne skrivnosti*; 1.18.: *Kadar psiholog uporabi primere*

psiholoških obravnav iz prakse za potrebe predavanj, supervizije ali objave v medijih ali znanstveno-strokovnih revijah, mora zagotoviti popolno anonimnost obravnavancev; 1.19.: Ko psiholog poroča, seznanja, pojasnjuje ali objavlja karkoli, kar se nanaša na obravnavanca-e, poskrbi za smiselne omejitve podatkov, da tudi s tem zagotovi njegovo anonimnost.

O načinih zagotavljanja zaupnosti se je treba z udeležencem pogovoriti pred začetkom zbiranja podatkov. Udeleženec mora biti prepričan, da bodo postopki zadostovali za ohranitev njegove zasebnosti. Sklepamo morda lahko, da v večini raziskav raziskovalci ne zbirajo podatkov, zaradi katerih bi bila posameznikom narejena škoda, če bi bili prepoznani. Navadno tudi ni interesa, da bi kdo želel prepoznavati posamezne udeležence. A vendar se je treba zavedati, da je v mnogih situacijah anonimnost zgolj navidezna. Morebitni interesi za uporabo podatkov v drugačne namene, kot so statistični oz. raziskovalni (oz. kot je navedeno v informiranjem soglasju), obstajajo. V tem primeru lahko govorimo o zlorabi podatkov. Velja pa tudi razmislek, ali bi bili potencialni udeleženci bolj zadržani za sodelovanje v raziskavah, če bi se tega v večji meri zavedali.

Hramba in obdelava podatkov ter poročanje o rezultatih

V skladu z Zakonom o varstvu osebnih podatkov (ZVOP-2) (2022) in s Splošno uredbo (EU) o varstvu podatkov (Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES (Splošna uredba o varstvu podatkov), 2016) so tudi raziskovalci na področju psihologije zavezani k upoštevanju pravil glede ravnanja z osebnimi podatki (kateri koli podatki, ki se nanaša na posameznika (Zakon o varstvu osebnih podatkov, 2022)) oz. s katero koli informacijo v zvezi z določenim ali določljivim posameznikom (Uredba (EU) 2016/679) in z občutljivimi osebnimi podatki (podatki o rasnem, narodnem ali narodnostnem poreklu, političnem, verskem ali filozofskem prepričanju, članstvu v sindikatu, zdravstvenem stanju, spolnem življenju, vpisu ali izbrisu v ali iz kazenske evidence ali evidenc, ki se vodijo na podlagi zakona, ki ureja prekrške, ter biometrične značilnosti, če je z njihovo uporabo mogoče določiti posameznika v zvezi s kakšno od prej navedenih okoliščin (Zakon o varstvu osebnih podatkov, 2022)) oz. s podatki, ki so posebej občutljivi z vidika temeljnih pravic in

svoboščin, saj bi lahko okoliščine njihove obdelave resno ogrozile temeljne pravice in svoboščine (Uredba (EU) 2016/679).

Varovanje podatkov

V primeru obdelovanja občutljivih osebnih podatkov je treba poskrbeti za višjo raven varstva v primerjavi z ostalimi osebnimi podatki, npr. z uporabo šifrirnega sistema, priporočenim pošiljanjem po pošti itd. (Brulc, 2020). Pri tem se pojavlja vprašanje, ali se lahko podatke o psiholoških značilnostih in duševnem zdravju posameznika razume kot podatke o zdravstvenem stanju ter kot take za občutljive osebne podatke. Kot navaja Brulc (2020), predpisi na to vprašanje ne podajajo jasnega odgovora, praksa pa ni ustaljena. V ožjem smislu se pojem podatki o zdravstvenem stanju nanaša na podatke, pridobljene v okviru zdravstvenega sistema. V širšem smislu pa je smiselno, da kot občutljive osebne podatke obravnavamo vse psihološke podatke, tudi tiste, ki so pridobljeni tudi izven področja klinične psihologije (različni podatki o psiholoških obravnavah, anamnezah, rezultatih obravnav, rezultatih testov, diagnozah itd.) in jim skladno s tem namenjamo posebno skrb (Brulc, 2020). Navedeno je skladno z načeli varovanja posameznikove zasebnosti, zaupnega odnosa ter odgovornega ravnanja in varnega shranjevanja osebnih podatkov pri psihološkem delu na splošno, kjer je v *Kodeksu poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 1.13.) med drugim navedeno, da *mora psiholog kot poklicno skrivnost varovati podatke o psihičnem in zdravstvenem stanju uporabnika ter vzrokih, okoliščinah in posledicah tega stanja*.

Ob tem se pojavljajo etične dileme, vezane na anonimizacijo podatkov, ki jih hranimo v bazah. Prava anonimizacija baze podatkov v kvantitativnem raziskovanju je namreč mnogo več kot le to, da odstranimo ime, starost in lokacijo (Eberlen idr., 2019). S tem se odpira vprašanje dosegljivosti standardov anonimizacije, ki jih postavlja Splošna uredba EU o varstvu podatkov (Uredba (EU) 2016/679), ter s tem tehnične in pravne ustreznosti omogočanja proste dostopnosti anonimiziranih podatkov. Splošna uredba (EU) o varstvu podatkov namreč ne zadeva obdelave anonimnih ali popolnoma anonimiziranih podatkov, vključno z uporabo podatkov v statistične ali raziskovalne namene. Vendar je v številnih raziskavah s področja psihologije dovolj že ena ali dve izstopajoči lastnosti, na podlagi katerih lahko določen udeleženec izstopi in ga je zato možno prepoznati. Podatki v raziskovalnih bazah so posledično pogostejše le »pseudonimizirani« oz. obdelani na način, da osebnih podatkov brez dodatnih

informacij ni več mogoče pripisati specifičnemu posamezniku, na katerega se nanašajo osebni podatki; take informacije pa se hranijo ločeno ter zanje veljajo tehnični in organizacijski ukrepi za zagotavljanje, da se osebni podatki ne pripišejo določenemu ali določljivemu posamezniku (Uredba (EU) 2016/679). Tovrstne podatke bi bilo treba v skladu s Splošno uredbo (EU) o varstvu podatkov obravnavati kot informacije o določljivem posamezniku (Uredba (EU) 2016/679, 26. odstavek).

Še zlasti pa je vprašljivo, v kolikšni meri je možno anonimizirati podatke v kvalitativnem raziskovanju. Pri tem ima lahko tudi odstranjevanje vseh informacij, ki bi lahko omogočile prepoznavo, različne neželene posledice kot npr. omejeno uporabnost podatkov (Parry in Mauthner, 2004) ter oteženo preverjanje resničnosti navedenega (Ramšak, 1998).

Splošna uredba (EU) o varstvu podatkov ne zavezuje raziskovalcev, da udeležencem vnaprej predstavijo vse potencialne nadaljnje uporabe anonimiziranih podatkov niti da jih informirajo o tem, če bodo anonimizirani podatki odprtodostopni. Pri tem se odpira tudi vprašanje, v kolikšni meri oz. na kakšne načine je možno zagotoviti, da podatki niso zgolj psevdonimizirani, temveč popolnoma anonimizirani. V zvezi z obdelavo podatkov v znanstveno-raziskovalne namene Splošna uredba (EU) o varstvu podatkov navaja, da bi morali imeti posamezniki, na katere se nanašajo osebni podatki, možnost privolitve uporabe osebnih podatkov zgolj za nekatera znanstveno-raziskovalna področja, ob upoštevanju priznanih etičnih standardov znanstvenega raziskovanja, ter zgolj za dele raziskovalnih projektov v obsegu, ki ga dovoljuje predvideni namen.

Etične napake v raziskovanju

Kakovost znanstvenega raziskovanja je tesno povezana z etičnimi vprašanji, vezanimi na celoten proces, od načrtovanja raziskave do poročanja o rezultatih. Pri tem je za zagotavljanje kakovosti bistveni del raziskovalne etike objektivnost oz. nepristranskost, torej izvajanje postopkov raziskovanja na način, da je zagotovljena odsotnost kakršnega koli prirejanja rezultatov ali napeljevanja k temu. Odstopanja od objektivnosti vodijo v zmanjšano veljavnost spoznanj, ne glede na to, ali se pojavijo kot posledica neznanja ali namerno (Malnar, 2011). Obenem kakovost raziskovalnih postopkov predstavlja tudi pogoj, ki opravičuje etičnost izvedbe raziskave tako z vidika udeležencev in njihovega časa kot tudi porabe finančnih sredstev ter prostora v reviji ob objavi rezultatov (Rosenthal, 1994).

V Sloveniji je velik del raziskav na področju psihologije izveden ne le na študentski populaciji, ampak tudi v okviru zaključnih nalog študentov psihologije. Ker študenti zaradi svojega procesa učenja še ne morejo nujno sami skrbeti za visoko kakovost raziskav oz. nujno premisliti o vseh vidikih etike, je še posebej pomembno, da poleg mentorstva obstajajo protokoli, ki jih k temu spodbujajo. Priprava vloge za etične komisije je lahko eden od teh. Pomagajo pa tudi formalne in neformalne supervizije oz. konzultacije o procesu izvedbe raziskave (npr. magistrske konference), ki spodbujajo refleksijo dela.

Pristranskosti v različnih fazah raziskovalnega procesa

Znanstvena metoda raziskovanja v psihologiji v osnovi vključuje natančno poznavanje teoretičnih osnov ter pregled dosedanjih empiričnih spoznanj. Navedeno je pomembno zato, da se raziskovalec odloči za izvedbo raziskave zgolj v primeru, da bo z njo osvetlil do sedaj še neraziskana področja oz. vsebine, ki še niso dovolj dobro razumljene. Prav tako pa dovolj dobro premišljen pristop omogoči načrtovanje raziskave na tak način, da raziskovalec smiselno in jasno oblikuje raziskovalne cilje, vprašanja oz. hipoteze že v naprej, s čimer se izogne vnosu morebitnih pristranskosti v proces raziskovanja. V psihologiji namreč prihaja do pogostega podvajanja raziskav, kar je etično problematično.

Nadalje je pri načrtovanju oz. izvedbi raziskave pomembno, na kakšen način poteka izbor udeležencev. Morebitne manipulacije pri izbiri vzorca ali umestitvi udeležencev v eksperimentalno ali kontrolno skupino bi lahko namreč pomembno vplivale na rezultate raziskave. Obenem bi lahko prišlo do pojava samouresničujoče se prerokbe (Rosenthal, 1994), torej da bi udeležba v raziskavi za nekatere udeležence postala dejavnik tveganja za razvoj ali poglobljanje težav na preučevanem področju. Za enega izmed metodološko najustrežnejših pristopov tako velja randomizirana kontrolna raziskava (angl. *randomised controlled trial* – RCT), pri kateri so udeleženci v eksperimentalno ali kontrolno skupino razvrščeni naključno. Tovrsten pristop pomembno zmanjša verjetnost pojava pristranskosti, obenem pa predstavlja varovalni mehanizem pred morebitnim povzročanjem škode udeležencem.

Primer 4

Raziskovalec je za preučevanje uspešnosti intervencijske raziskave o uvajanju bolj zdrave prehrane uporabil randomizirano kontrolno raziskavo. Vzorec so razdelili na kontrolnega in intervencijskega, pri čemer so vse posameznike iz regije 1 umestili v kontrolno, iz regije 2 pa v intervencijsko skupino. Skupini sta bili izenačeni po demografskih in socio-ekonomskih dejavnikih, regiji pa sta v teh dejavnikih tudi primerljivi. Raziskovalec se ob analizi osnovnih podatkov sooči z dilemo, saj so rezultati skupin že v osnovnem merjenju statistično značilno različni. Naj nadaljevanje raziskave kar opusti?

Raziskovalec verjetno pri razvrščanju posameznikov v skupino ni preučil dodatnih dejavnikov, ki so vplivali na razlike v zbranih podatkih: npr. prehranjevalne navade v obeh regijah, stališča do prehranjevanja, stališča do uvajanja sprememb pa tudi okoljski dejavniki, zaradi katerih se ljudje različno prehranjujejo (npr., v eni regiji večina ljudi službo opravlja predvsem med 9. in 17. uro, v drugi pa več ljudi opravlja izmensko delo, kar prispeva k različnim prehranjevalnim navadam). Situacija, v kateri se je znašel raziskovalec, kaže na to, da je morda premalo natančno razmislil o dosedanjih spoznanjih z obravnavanega področja ter s tem o vseh relevantnih vidikih, ki bi jih bilo smiselno upoštevati pri načrtovanju raziskave. Z vsebinskega vidika je pre malo pozornosti namenil dejavnikom, ki so lahko povezani s prehranjevalnimi navadami, z metodološkega vidika pa je k izvedbi randomizirane raziskave pristopil preveč poenostavljeno.

Raziskovalec je soočen z dilemo, ali naj raziskavo vseeno nadaljuje. Znanstvena vrednost njenih rezultatov bo zaradi neoptimalnega načrtovanja nekoliko nižja, kot bi bila v primeru dobro zastavljene randomizirane raziskave. Verjetno bo statistično značilen vpliv intervencije težko dokazati. Pa vendar, ker je raziskava zastavljena intervencijsko, z minimalnimi tveganji (npr. udeleženci bi lahko nove, zdrave navade prevzeli ali ne), je morda od izvedbe več koristi kot tveganj. Glede na to, da so udeleženci svoj čas in energijo že namenili za sodelovanje v osnovni raziskavi, bi lahko izvedbo intervencije, ki jim bo lahko v korist,

razumeli kot etično odločitev. Z vidika zagotavljanja veljavnosti spoznanj pa je pomembno, da raziskovalec v nadaljnje zbiranje podatkov, analizo in poročanje o rezultatih ne vnaša različnih pristranskosti (npr. zaradi slabe informiranosti ali želje po potrditvi hipoteze) ter da uporabi relevantne statistične postopke obdelave podatkov, ki bodo omogočili objektivno in znanstveno utemeljeno zaključevanje.

Pristranskosti pri načrtovanju raziskave se lahko pojavijo tudi v vsebinskem smislu, v okviru zasnove vprašalnika ali same oblike vprašanj. Tovrstna pristranskost bi se pojavila, če bi npr. raziskovalec med množico instrumentov za merjenje nekega pojava namenoma izbral točno tistega, za katerega meni, da bo z njim (npr. zaradi slabših psihometričnih lastnosti) lažje potrdil svoje predpostavke. Morebitne pristranskosti v načinu oblikovanja vprašanj lahko vključujejo npr. izbiro sugestivnih vprašanj, načrtovanje oblike vprašanj ali možnih odgovorov na način, za katerega raziskovalec meni, da bo najverjetneje potrdil predpostavke, umik vprašanj, za katere raziskovalec meni, da ne bi potrdila predpostavk, ipd. Načini vnosa pristranskosti so tudi v tem pogledu številni in raznoliki, zato sta ključnega pomena tako etična ozaveščenost raziskovalca kot tudi natančna dokumentacija raziskovalnega procesa (skozi katero se lahko presoja o objektivnosti sprejetih odločitev).

Tudi v fazi analize podatkov se pojavljajo možnosti vnosa pristranskosti. Med najočitnejše in etično najspornejše bi lahko umestili analizo podatkov, ki sploh niso bili empirično pridobljeni, tj. analizo ponarejenih podatkov. Druge sporne prakse vključujejo izbris podatkov, ki se ne skladajo s teorijo ali predpostavkami, denimo znanstveno neutemeljeni načini ravnanja z osamelci (npr. odstranjevanje osamelcev, dokler analiza ne poda želenega rezultata) ali izbira oz. odstranjevanje udeležencev iz analize z namenom potrditve hipotez. Zanimivo pa je, da si avtorji niso enotni glede vprašanja etične ustreznosti »vohljanja po podatkih« (angl. *data snooping*), ki se nanaša na iskanje povezav med podatki brez v naprej predpostavljenih hipotez, z upanjem, da bomo našli kaj zanimivega (Malnar, 2011). Meltzoff (2005, po Malnar, 2011) poudarja, da je etično sporno predvsem prikazovanje naključnih odkritij kot potrditve v naprej postavljenih hipotez. Obenem tovrstno iskanje povezav vpliva na verjetnost odkritja statistično značilnih povezav, vendar pa je vplive pristranskosti v takšnih primerih možno zmanjšati z uporabo ustreznih

statističnih pristopov, kot je npr. Bonferronijev popravek (Rosenthal, 1994). Po drugi strani je temeljita izraba podatkov ne le smiselna, temveč tudi etična, saj lahko raziskovalec na ta način pride do novih, zanimivih in pomembnih spoznanj, pri čemer so vložena sredstva, čas in napor s tem še toliko bolj upravičeni. V tem kontekstu Rosenthal (1994) tudi metaanalitične raziskave, ki omogočajo bolj poglobljeno izrabo pridobljenih podatkov in s tem bolj utemeljeno sklepanje o preučevanih pojavih, vidi kot etični imperativ.

V fazi poročanja o rezultatih pomembno etično občutljivo situacijo predstavljata tudi samocenzura in zunanja cenzura, tj. neporočanje o rezultatih raziskave, ki npr. ne potrjujejo zastavljenih hipotez. Do tovrstne cenzure lahko pride zaradi različnih interesov ali pritiskov (tudi v smislu možnosti znanstvenih objav), posledično pa se lahko na področju raziskovanja pojavijo pomembne pristranskosti. Navedeno je pomembno upoštevati tudi pri izvedbi metaanalitičnih raziskav, v katerih je ocenjevanje prisotnosti pristranskosti na preučevanem področju omogočeno s statističnimi postopki, kot je npr. lijakasti diagram (angl. *funnel plot*).

Kvalitativno in kvantitativno raziskovanje

Posebno pozornost velja nameniti vprašanju vnosa pristranskosti v izvedbo raziskave in analizo podatkov glede na način raziskovanja. Avtorji (Graham idr., 2006; Thompson in Russo, 2012; Taquette in Borges da Matta Souza, 2022) opredeljujejo več občutljivih področij, vključno z zaupnostjo in zasebnostjo, avtonomnostjo udeležencev in informiranim soglasjem, dvojnimi vlogami, s prekomerno vpletenostjo ter politiko in z močjo različnih raziskovalnih pristopov. Razlika med temi v kvantitativnem in kvalitativnem raziskovanju je povezana s stopnjo interakcije med udeležencem ter raziskovalcem.

Če je kvalitativno raziskovanje pogostejše razumljeno kot etično vprašljivejše, kvantitativno daje večji občutek objektivnosti in neškodovanja udeležencem (Eide in Kahn, 2008). Pa vendar je tudi kvantitativno raziskovanje treba obravnavati kritično in preverjati njegovo etično ustreznost. Pri tem je ne glede na obliko raziskovanja pomembno pozornost posvečati tako procesom raziskovanja kot tudi občutenju udeležencev, ki je v kvantitativnih raziskavah pogosto zanemarjeno, saj je zaradi narave raziskovanja skoraj nemogoče preverjati vsa občutenja in se nanje ustrezno odzvati. Kvalitativno raziskovanje preko preverjanja razpoloženja in razbremenitve ob zaključevanju individualnih pogovorov omogoča

prav slednje (Omerov idr., 2013). Kvalitativno raziskovanje nadalje omogoča opolnomočenje sodelujočih v raziskavah, medtem ko je pri kvantitativnih pristopih, zaradi oblike raziskovanja, opolnomočenja manj. Prav tako se v nekaterih kvantitativnih raziskavah z ocenjevalnimi lestvicami kompleksne fenomene precej redukcionistično naslavlja v obliki merjenih postavk. To ni problematično le z vidika doživljanja udeležencev, temveč tudi z vidika celostne obravnave določenih fenomenov.

Sodobna vprašanja in dileme

Spletno raziskovanje

Splošna uredba (EU) o varstvu podatkov navaja, da sta »hiter tehnološki razvoj in globalizacija prinesla nove izzive za varstvo osebnih podatkov« (Uredba (EU) 2016/679, 6. odstavek), s tehnološkim razvojem in pridobitvijo možnosti uporabe novih tehnologij pa se razvija in spreminja tudi metodologija raziskovanja v družboslovnih vedah, vključno z raziskovanjem v psihologiji. Na področju socialne psihologije so tako avtorji ugotovili, da so raziskave, objavljene med letoma 2016 in 2018, v primerjavi s tistimi, objavljenimi med letoma 2009 in 2011, vključevale večje vzorce, obenem pa so pogostejše temeljile na zbiranju podatkov preko spletnih platform in samoporočanju (Sassenberg in Ditrich, 2019).

Prehod na pretežno spletno obliko izvajanja raziskav (npr. spletne ankete) je že sam po sebi etično vprašanje, ki vključuje številne vidike, kot npr. ustreznost uporabe posameznih merskih instrumentov, omogočanje zastavljanja vprašanj in preverjanje razumevanja obveščenega soglasja, omogočanje razbremenitve udeležencev po zaključku sodelovanja v raziskavi, posredovanje kontaktnih podatkov raziskovalca udeležencem, beleženje in shranjevanje osebnih podatkov udeležencev itd. Izvedba raziskave s pomočjo spletne ankete v manjši meri omogoča vpogled v vedenje udeležencev tekom sodelovanja v raziskavi. S tem se lahko pojavijo višja stopnja malomarnosti oz. nepozornega odzivanja udeležencev, slabše upoštevanje navodil oz. nalog, posledično pa še slabša kvaliteta zbranih podatkov in nižja veljavnost spoznanj (Maniaci in Rogge, 2014).

Spletno okolje hkrati prinaša tudi možnost povečane sledljivosti in zmanjšane anonimnosti. Pri tem je še posebej problematičen zapis IP-naslova, saj je s to informacijo mogoče identificirati računalnik in s tem pogosto tudi udeleženca, kar še posebej veliko tveganje predstavlja v primerih, ko gre za raziskovanje občutljivih tem (Malnar, 2010). Po drugi strani

pa splet postaja vse bolj javni prostor, v katerem različne korporacije operirajo z veliko večjimi bazami podatkov, ki niso anonimni. Primer afere Cambridge Analytica nakazuje obsežnost morebitne uporabe oz. zlorabe na ta način pridobljenih podatkov z namenom vplivanja na javno mnenje in politično udejstvovanje posameznikov (Peruzzi idr., 2018). V zavzetosti za zagotavljanje etičnega delovanja raziskovalci tako tvegajo, da bodo postali edina družbena institucija, ki ne more zlahka zbirati in analizirati podatkov iz spletnega okolja (Malnar, 2010). Zato se na tem mestu odpira vprašanje, kako oblikovati načela etičnega raziskovanja v spletnem okolju, da se to ne bi zgodilo, obenem pa bo raziskovalna dejavnost v korist tako udeležencem kot tudi, skozi nova spoznanja, širši družbi.

V posebnem poglavju se naslavlja etične dileme in občutljivosti glede uporabe spleta pri psihološkem delu, pri čemer so izpostavljene tudi smernice Evropske zveze psiholoških združenj (European Federation of Psychologists' Associations – EFPA) glede tega.

Odprta znanost

Vprašljive prakse v raziskovanju, kot so npr. *post hoc* postavljanje hipotez, torej po tem, ko so rezultati že znani (angl. *hypothesizing after results are known* – HARKing), usmerjanje poteka raziskave in manipuliranje s podatki z namenom potrditve statistično značilne vrednosti (angl. *p-hacking*) (Bottesini idr., 2022; Wicherts, 2017) vodijo v pristranskost objavljenih rezultatov, s tem pa k napačnim zaključkom o preučevanih fenomenih (Siegel idr., 2021). Kot odgovor na opisano stanje, za katero se v literaturi pojavljajo različna poimenovanja, kot npr. »revolucija verodostojnosti« (angl. *credibility revolution*), »kriza ponovljivosti« (angl. *replicability crisis*) ter »revolucija transparentnosti« (angl. *transparency revolution*), avtorji predlagajo uporabo orodij odprte znanosti. Zato so bila razvita različna orodja in platforme, ki naj bi nudila priložnost za izboljšanje kredibilnosti znanstvenih spoznanj in spodbujala nova spoznanja. Pri tem raziskovalec nima vpliva na to, kdo, kdaj in s kakšnim namenom uporabi podatke. Tako se tudi tu pojavljajo odprta vprašanja.

Z vidika etike v raziskovanju je ključnega pomena, da se potencialne udeležence raziskave vnaprej obvesti, da bodo njihovi anonimizirani podatki na voljo drugim. Vendar bi lahko ta informacija vplivala na izsledke raziskave. Če bi ob prejemu vabila za sodelovanje v raziskavi informacija o odprti dostopnosti anonimnih oz. anonimiziranih podatkov vplivala na posameznikovo odločitev za sodelovanje v raziskavi, bi to namreč

pomenilo samoizbor udeležencev, ki bi vplival na zunanjo veljavnost raziskave. Informacija o odprti dostopnosti anonimnih oz. anonimiziranih podatkov pa bi prav tako lahko vplivala tudi na drugačno vedenje, npr. bolj socialno zaželeno vedenje udeležencev ali drugačno oz. netipično pazljivejše odzivanje udeležencev (Eberlen idr., 2019).

Raziskovalci so preučevali, na kakšen način lahko politika odprte dostopnosti oz. izmenjave podatkov (angl. *data sharing policy*) vpliva na pripravljenost za sodelovanje ali na vedenje udeležencev tekom izvajanja raziskave. V raziskavi je eden izmed potencialnih udeležencev sicer zavrnil sodelovanje na podlagi tega, da bi bili njegovi, sicer anonimizirani, podatki odprto dostopni. Vendar se je tako odločil le en posameznik, zato gre na tej točki le za anekdotski dokaz. S primerjanjem skupin pa so avtorji dalje ugotovili, da ni videti, da bi se posamezniki v skupini odprte dostopnosti podatkov razlikovali od tistih v skupini brez odprte dostopnosti. Predstavljena politika glede odprte dostopnosti podatkov tako morda ne vpliva na kvaliteto podatkov. Nadalje so avtorji ugotavljali, da so udeleženci podatke načeloma pripravljeni deliti oz. podpirati transparentnost pod pogojem, da je zagotovljena njihova anonimnost (Eberlen idr., 2019). Na podlagi opisanih spoznanj bi lahko zaključili, da je zadržanost do omogočanja odprte dostopnosti podatkov neutemeljena, seveda pod pogojem zagotavljanja popolne anonimnosti, za kar pa smo ugotovili, da ni tako enostavno, kot se zdi (Houtkoop idr., 2018).

Ob tem pa je treba poudariti še, da v primeru resnično odprtega dostopa do zbranih podatkov raziskovalec nima nadzora nad tem, kdo sname podatke in s kakšnimi nameni. Pri tem velja natančno razmisliti, na kakšen način je v informiranem soglasju opisano omogočanje odprtega dostopa do podatkov. V kolikor zapis opisuje odprti dostop na način, da si ga udeleženci interpretirajo kot »uporabo zgolj v znanstvene namene«, pa temu ni tako, bi namreč lahko v tovrstnih primerih govorili o zavajanju. V vsakem primeru gre za razmeroma novo področje, na katerem se odpirajo številna etična vprašanja, o katerih velja ob načrtovanju raziskave poglobljeno razmisliti.

Zaključek

V poglavju smo zajeli ključne etične vidike v psihološkem raziskovanju, ki kažejo na to, da so etične dileme v psiholoških raziskavah zelo razširjene. Etika igra vlogo pri zaščiti udeležencev, ponarejanju podatkov, plagiatorstvu in zlorabah, ključna naloga raziskovalcev pa je upoštevati osnovna

načela etičnega raziskovanja v psihologiji (Mustapha in Nketiah, 2021): (i) tehtanje tveganj nasproti koristim, (ii) odgovornost, (iii) integriteto, (iv) poštenost in pravičnost ter (v) spoštovanje človekovih pravic in dostojanstva. Zato je pomembno, da raziskovalci na področju psihologije pri svojem delu dosledno spoštujejo etične kodekse in načela, poznajo delo in pristojnosti obstoječih etičnih komisij ter se zavedajo svoje odgovornosti zaradi neposrednega vpliva svojega dela tako na udeležence kot tudi na stroko. Vsaka neakovostno ali nekorektno zasnovana ali izvedena raziskava namreč predstavlja nezaželen prispevek k zmanjševanju ugleda in vpliva stroke v javnosti (Malnar, 2011).

Nadalje pa ne smemo zanemariti niti družbenih razsežnosti raziskovanja na področjih morale, politike in ekonomije (Bridges, 1998). V raziskovalnem prostoru je moč zaznati premik od raziskovanja kot produkcije znanja in iskanja odgovorov na znanstvena vprašanja k raziskovanju kot podjetniški dejavnosti oz. iskanju finančnih sredstev. Raziskovalne ustanove so tako vse odvisnejše od pogodbenih raziskav, pridobivanje projektov pa je ključno merilo uspešnosti raziskovalcev, pri katerih pri raziskovanju posledično pogosto prevladajo kratkoročni eksistencialni interesi (Malnar, 2011). Za izpolnjevanje etičnih standardov je zato potrebna kritična refleksija osebne raziskovalne drže ter da raziskovalci z raziskovalno integriteto prepoznajo še neodgovorjena raziskovalna vprašanja in jih naslovijo z najprimernejšimi ter etično najbolj neoporečnimi metodami raziskovanja.

Sklenili bi lahko, da so za zagotavljanje integritete in kakovosti raziskovanja, ne glede na uporabljene pristope, ključnega pomena samozaveданje, refleksivnost, kontinuirano procesno soglasje ter etična ozaveščenost (Taquette in Borges da Matta Souza, 2022).

Literatura

- Berthelsen, C. B., Grimshaw-Aagaard, S., in Hansen, C. (2018). Developing a Guideline for Reporting and Evaluating Grounded Theory Research Studies (GUREGT). *International Journal of Health Sciences*, 6(1), 64–76.
- Blades, C. A., Stritzke, W. G. K., Page, A. C., in Brown, J. D. (2018). The benefits and risks of asking research participants about suicide: A meta-analysis of the impact of exposure to suicide-related content. *Clinical Psychology Review*, 64, 1–12.
- Bottesini, J. G., Rhemtulla, M., in Vazire, S. (2022). What do participants think of our research practices? An examination of behavioural

- psychology participants' preferences. *Royal Society Open Science*, 9(4), 200048.
- Bridges, D. (1998). Research for sale: Moral market or moral maze? *British Educational Research Journal*, 24(5), 593–607.
- Briller, S. H., Schim, S. M., Meert, K. L., in Thurston, C. S. (2007–2008). Special considerations in conducting bereavement focus groups. *Omega*, 56(3), 255–271.
- Brulc, U. (2020). Varstvo osebnih podatkov pri delu psihologa. V V. Poštuvan (ur.), *Znanja, spretnosti in kompetence na področju duševnega zdravja* (str. 13–26). Založba Univerze na Primorskem.
- Butler, A. E., Hall, H., in Copnell, B. (2018). Bereaved parents' experiences of research participation. *BMC Palliative Care*, 17(1), 122.
- Council for International Organizations of Medical Science. (1982). *International ethical guidelines for biomedical research involving human subjects*.
- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Eberlen, J. C., Nicaise, E., Leveaux, S., Mora, Y. L., in Klein, O. (2019). Psychometrics anonymous: Does a transparent data sharing policy affect data collection? *Psychologica Belgica*, 59(1), 373–392.
- Eide, P., in Kahn, D. (2008). Ethical issues in the qualitative researcher: Participant relationship. *Nursing ethics*, 15(2), 199–207.
- EQUATOR Network. (B. l.). *Reporting guidelines for main study types*. <https://www.equator-network.org/reporting-guidelines/tripod-statement/>
- European Federation of Psychologists' Associations. (2015). *Model code of ethics*.
- European Federation of Psychologists' Associations. (2023). *GLOSSARY. Definition of terms used in EFPA Board of Ethics documents and position papers*. European Federation of Psychologists' Associations.
- European Network of Research Ethics Committees. (2005). *EUREC Declaration*.
- Gauthier, J., Pettifor, J., in Ferrero, A. (2010). The universal declaration of ethical principles for psychologists: A culture-sensitive model for creating and reviewing a code of ethics. *Ethics & Behavior*, 20(3–4), 179–196.
- Graham, J., Lewis, J., in Nicolaas, G. (2006). *Ethical relations: A review of literature on empirical studies of ethical requirements and research participation* [ESRC Research Methods Programme Working Paper No. 30]. National Centre for Social Research.

- Higbee, K. L., Millard, R. J., in Folkman, J. R. (1982). Social psychology research during the 1970's: Predominance of experimentation and college students. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 8(1), 180–183.
- Houtkoop, B. L., Chambers, C., Macleod, M., Bishop, D. V. M., Nichols, T. E., in Wagenmakers, E. J. (2018). Data sharing in psychology: A survey on barriers and preconditions. *Advances in Methods and Practices in Psychological Science*, 1(1), 70–85.
- Lindsay, G., in Clarkson, P. (1999). Ethical dilemmas of psychotherapists. *The Psychologist*, 12(4), 182–185.
- Malnar, B. (2010). Raziskovalna etika med znanostjo, zasebnostjo in birokracijo. *Družboslovne Razprave*, 26(64), 7–24.
- Malnar, B. (2011). Etika raziskovanja v družbeni areni. *Družboslovne razprave*, 27(66), 7–24.
- Maniaci, M. R. in Rogge, R. D. (2014). Caring about carelessness: Participant inattention and its effects on research. *Journal of Research in Personality*, 48(1), 61–83.
- Meltzoff, J. (2005). Ethics in publication. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 11(3), 337–355.
- Miller, R. L. (2003). Ethical issues in psychological research with human participants. V S. F. Davis (ur.), *Handbook of research methods in experimental psychology* (str. 127–150). Blackwell Publishing.
- Ministrstvo za zdravje. (B. l.). *Komisija Republike Slovenije za medicinsko etiko*. <https://www.gov.si/en/registries/working-bodies/komisija-rs-za-medicinsko-etiko/>
- Mustapha, H. S., in Nketiah, B. (2021). Ethics: An insight into psychological research and practice. *Open Access Library Journal*, 8(1). <https://dx.doi.org/10.4236/oalib.1107110>
- National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research. (1979). *The Belmont report: Ethical principles and guidelines for the protection of human subjects of research*. U.S. Department of Health and Human Services.
- Omerov, P., Steineck, G., Dyregrov, K., Runeson, B., in Nyberg, U. (2013). The ethics of doing nothing. Suicide-bereavement and research: Ethical and methodological considerations. *Psychological Medicine*, 44(16), 3409–3420.
- Open Science Collaboration. (2015). Estimating the reproducibility of psychological science. *Science*, 349(6251), aac4716.

- Parry, O., in Mauthner, N. S. (2004). Whose data are they anyway? Practical, legal and ethical issues in archiving qualitative research data. *Sociology*, 38(1), 139–152.
- Peruzzi, A., Zollo, F., Quattrocioni, W., in Scala, A. (2018). How news may affect markets' complex structure: The case of Cambridge Analytica. *Entropy*, 20(10), 765.
- Pope, K. S., in Vetter, V. A. (1992). Ethical dilemmas encountered by members of the American Psychological Association: A national survey. *American Psychologist*, 47(3), 397–411.
- Ramšak, M. (1998). Pobočja etične pietete in idealiziranih procedur v etnoloških raziskavah. *Etnolog*, 8, 183–215.
- Rosenthal, R. (1994). Science and ethics in conducting, analysing, and reporting psychological research. *Psychological Science*, 5(3), 127–134.
- Sassenberg, K., in Ditrich, L. (2019). Research in social psychology changed between 2011 and 2016: Larger sample sizes, more self-report measures, and more online studies. *Advances in Methods and Practices in Psychological Science*, 2(2), 107–114.
- Scott-Jones, D. (2000). Recruitment of research participants. V B. D. Sales in S. Folkman (ur.), *Ethics in research with human participants* (str. 27–34). American Psychological Association.
- Siegel, M., Eder, J. S. N., Wicherts, J. M., in Pietschnig, J. (2021). Times are changing, bias isn't: A meta-meta-analysis on publication bias detection practices, prevalence rates, and predictors in industrial/organizational psychology. *Journal of Applied Psychology*, 107(11), 2013–2039.
- Silverman, D. (2006). *Interpreting qualitative data* (3. izd.). Sage Publications.
- Singleton, R., Straits, B. C., Straits, M. M., in McAllister, R. J. (1988). *Approaches to social research*. Oxford University Press.
- Tancig, S. (2009). Etika raziskovanja v družboslovnih vedah. *Kairos: slovenska revija za psihoterapijo*, 3(1/2), 29–38.
- Taquette, S. R., in Borges da Matta Souza, L. M. (2022). Ethical dilemmas in qualitative research: A Critical literature review. *International Journal of Qualitative Methods*, 21(3), 160940692210787.
- Taylor, P. J., Awenat, Y., Gooding, P., Johnson, J., Pratt, D., Wood, A., in Tarrar, N. (2010). The subjective experience of participation in schizophrenia research: A practical and ethical issue. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 198(5), 343–348.

- Thompson, A. R., in Russo, K. (2012). Ethical dilemmas for clinical psychologists in conducting qualitative research. *Qualitative Research in Psychology*, 9(1), 32–46.
- Uprava Republike Slovenije za varno hrano, veterinarstvo in varstvo rastlin. (2023, 30. januar). *Etična komisija za poskuse na živalih*. <https://www.gov.si/zbirke/delovna-telesa/eticna-komisija-za-poskuse-na-zivalih/>
- Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES (Splošna uredba o varstvu podatkov). (2016). *Uradni list Evropske unije*, (L 119), 1–88.
- Whitlock, J., Pietrusza, C., in Purington, A. (2013). Young adult respondent experiences of disclosing self-injury, suicide-related behavior, and psychological distress in a web-based survey. *Archives of Suicide Research*, 17(1), 20–32.
- Wicherts, J. M. (2017). The weak spots in contemporary science (And how to fix them). *Animals*, 7(12), 90.
- World Medical Assembly. (1964). *Declaration of Helsinki: Recommendations guiding doctors in clinical research*.
- Zakon o varstvu osebnih podatkov (ZVOP-2). (2022). *Uradni list Republike Slovenije*, (163). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2022-01-4187>